

УДК 94(477.4)«1922–1930»(092)
DOI: 10.20535/2307-5244.59.2024.318872

Д. П. Красносілецький

ORCID: 0000-0001-7163-5239

Університет економіки і підприємництва

D. Krasnosiletskyi

University of economy and enterprise

АРЕШТ І УВ'ЯЗНЕННЯ ДРУЖИН КОМАНДНОГО СКЛАДУ ПОВСТАНСЬКОГО ЗАГОНУ ОТАМАНА ЯКОВА ГОЛЬЧЕВСЬКОГО

*Arrest and Conclusion of Wives of the Officers of Insurgent
Detachment of Ataman of Yakiv Holchevskyi*

Статтю присвячено дослідженню періоду арешту й ув'язнення дружин командного складу загону отамана Якова Гольчевського (Гальчевський, «Орел»), яких було заарештовано у вересні 1922 р. Зосереджено увагу на долі Наталі Ковбасюк, Варвари Харчук, обставинах перебування Марії Гольчевської й Тетяни Конопенко в ув'язненні. Також зазначено про свідчення щодо М. Гольчевської сотників повстанського загону Я. Гольчевського, яких заарештували більшовики. Підкреслено, що причетність Марії Гольчевської до антибільшовицького повстанського руху не доведено.

Ключові слова: Варвара Харчук, Тетяна Конопенко, Наталя Ковбасюк, Марія Гольчевська, повстанець, антибільшовицький рух.

The article is dedicated to researching the period of arrest and imprisonment of the wives of officers from the detachment of ataman Yakiv Holchevskyi (Halchevskyi «Eagle»), who were arrested in September 1922. The movement against Bolsheviks under the direction of this ataman actively developed from January 1921 to September 1922. The increase of Soviet troops in the Podolsk province compelled insurgents to escape to Poland. Insurgents were unable to save their wives from the red army soldiers who occupied the Letychiv district of the Podolsk province. Bolsheviks arrested the insurgents who participated in the detachment.

The aim of this article is to research the period of arrest and imprisonment of the wives of officers from the insurgent detachment of Yakiv Holchevskyi. Biographical and historical research methods were used to write the article. Among the wives of atamans were Varvara Harchuk, Tetyana Konopenko, Natalya Kovbasyuk, and Maria Holchevska. Attention is focused on the fate of Natalya Kovbasyuk, Varvara Harchuk, the circumstances of Maria Holchevska's and Tetyana Konopenko's imprisonment. The article also mentions the testimonies of petty officers from Y. Holchevskyi's insurgent detachment (I. Kohan, F. Shmaliiy, Ye.

Dobrovolskyi), who were arrested by Bolsheviks. Information is provided about Maria's reference and Yakiv's attempt to free her and help her escape to Poland. It is emphasized that Maria Holchevska's involvement in the anti-Bolshevik insurgent movement is not well-proven.

The article also discusses her testimony regarding her relationship with her husband and her love for the Motherland. Maria Holchevska consistently denied any guilt in committing crimes against the Bolshevik power. The Bolsheviks used Maria as bait to eliminate her husband, Yakiv Holchevskyi. The focus is placed on Maria Holchevska's life period from her arrest to the pronouncement of her sentence, and the article addresses the question of her stay in reference, outside Soviet Ukraine, on the Solovki Islands, and in Uzbekistan.

Keywords: Varvara Harchuk, Tetyana Konopenko, Natalya Kovbasyuk, Maria Holchevska, insurgent, antibolshevist motion.

Понад три десятиліття з часу відновлення незалежності України сприяли активній пошуковій роботі краєзнавців, публіцистів, письменників, науковців у дослідженні досі замовчуваних правдивих сторінок нашої історії, про що в радянські часи, під загрозою смерті було заборонено розповідати навіть у колі родини. Так, дослідники знайшли чимало фактів легендарності й героїзму незборимої нації українців, спроможних здивувати весь світ. Переконливим у цьому стало дослідження біографії Якова Васильовича Гольчевського (Гальчевський, «Орел», «Орлик», Базилевич, Орлов, Орловський, Войнаровський, «Правобережець», 1894–1943). Ідеться про патріота України, мужню людину, вчителя за фахом, колишнього офіцера царської армії, який, опинившись у «лещатах» політики, склав повноцінну опозицію радянській та польській владі в міжвоєнний період ХХ ст. 2024 р. ми маємо відзначити на належному рівні урочистості з дня 130-ї річниці від дня народження Я. Гольчевського.

Нині все більшої популярності набуває дослідження становища дружин та дітей повстанців загону Якова Гольчевського. Р. Коваль проаналізував арешт і ув'язнення дружини Якова Гольчевського (Коваль, Р. 2000, с. 224–226). Він використав низку архівних документів та мемуари організатора українського підпілля на Поділлі Ю. Горліс-Горського «У ворожому таборі. Спогади». У дослідженні звертаємо увагу на висловлювання Горліс-Горського як очевидця ув'язнення Марії Гольчевської у м. Вінниці (Горліс-Горський, Ю. 1977, с. 117). Важливе значення для дослідження проблеми мають архівні документи, які опублікували дослідники К. Завальнюк і Т. Стецюк. У них наявні певні матеріали про дружин Якова Гольчевського, Павла Коноплянка, Євгена Ковбасюка, Семена Харчука, Якова Голюка (Завальнюк, К. 2012). Матеріали з праць К. Завальнюка, Т. Стецюк, Р. Ковалю, поміж іншого, надади змогу з'ясувати наслідки ув'язнення Марії Гольчевської.

Цінними джерелами є мемуари самого отамана Я. Гольчевського «Проти червоних окупантів», які містять інформацію, викладену з погляду повстанців, стосовно перебігу подій повстання та дружини отамана (Гальчевський-Войнаровський, Я. 1941). Важливе значення у вивченні проблеми мають карні справи, заведені на Марію Гольчевську¹, Тетяну Конопенко². Вони містять чимало деталізованої інформації. Завдяки архівним документам встановлено обставини арешту Варвари Харчук, Тетяни Конопенко, Наталії Ковбасюк, про що в дослідженнях досі не йшлося.

Метою статті є дослідження періоду арешту й ув'язнення дружин командного складу повстанського загону Я. Гольчевського.

Оскільки йдеться про біографічний матеріал, спрямований на систематизацію та доповнення історичних даних про повстанський рух під проводом Я. Гольчевського, використано біографічний та історичний методи дослідження. При цьому було враховано принципи історизму, об'єктивності, системності, верифікації, комплексності. Кримінальні справи й мемуари опрацьовувалися з урахуванням методу критичного аналізу джерел. Завдяки методу узагальнення було сформульовано висновки, зазначено про перспективи розвитку означеної та дотичних тем дослідження.

Яків Гольчевський став найзапеклішим ворогом більшовицької влади, оскільки відзначився як вдалий організатор антибільшовицького руху на Поділлі та Київщині. Всі більшовицькі заходи, які були жорстокими й підступними, в боротьбі з повстанцями не мали успіху. Отаман «Орел» був для них невловимим. Для ліквідації цього повстанського загону на Летичівщині вислали чимало червоноармійських загонів.

Зранку 28 серпня 1922 р. повстанці «Орла» вступали в невеликі сутички з червоноармійцями козачого полку та летючим загonom під командуванням Кашина в районі Радівецьких хуторів. Далі повстанці вирушили в напрямку села Шершні, містечка Вовковинці, сіл Козарівка і Ходаки. У циганському лісі стримали наступ червоноармійців, після чого попрямували до с. Конищів³.

Так Я. Гольчевський вивів свій загін (170 бійців) із району Вовковинецьких хуторів та станції Комарівці. Більшовики навіть спробували ввести Гольчевського в оману, створивши спеціальний відділ, подібний до повстанців, під проводом Якова Голюка. Між містечками Нова Ушиця та Зіньків повстанці «Орла» та «Хмари» (Семен Харчук, Харченко) мусили двічі відбиватися від переслідників, які використовували пошукових собак. Тоді начальник штабу Павло Коноплянко (Конопленко) був поранений у голову, але залишився в строю. Повстанці дісталися р. Ушиця. Проте, щоб

¹ ДАСБУ ВО. Спр. 29262.

² Держархів Хмельницької обл. Спр. П-30437.

³ ДАСБУ ВО. Спр. 29262. Арк. 39 зв.

зустрітись і поговорити з дружинами, які опинилися в небезпеці, Я. Гольчевський і П. Коноплянко повели повстанців назад (до Вовковинецьких хуторів) (Гальчевський-Войнаровський, Я. 1941, ч. 2, с. 155–159). Але забрати дружин Гольчевського, Харченка, Коноплянка та Ковбасюка з собою за кордон не вдалося через відстань до кордону в 70 верст і протести повстанців через брак патронів. Тому дружини залишилися напризволяще¹.

Вранці 2 вересня 1922 р. Яків Гольчевський відступив з невеличким повстанським загonom у Польщу (Красносілецький, Д. 2020, с. 80). Тож більшовики вдалися до мстивої розправи над причетними до повстанського руху, зокрема над дружинами та дітьми старшин повстанського загону. У вересні 1922 р. почалися масові арешти й розстріли осіб, причетних до повстанців. Потрапили до чекістів і дружини Гольчевського, Коноплянка, Ковбасюка, Харчука (Красносілецький, Д. 2020, с. 85). Єдина, хто unikнула арешту в цей час, була дружина сотника Якова Голюка (Галюка). О. Ф. Галюк-Кириаченко була заарештована аж 1924 р. На допиті 16 липня вона заявила, що розлучилася з чоловіком і 1922 р. переїхала з с. Женишківці в м. Ольгопіль, згодом — у м. Кам'янець-Подільський (Завальнюк, К. 2012, с. 197). Що з нею сталося, невідомо.

15 вересня заарештовано Варвару Харчук 1895 р. н. Разом із восьмирічною донькою Марією вона проживала в с. Мордин Летичівського повіту². 16 вересня на х. Плюшки, що за 14 верст південно-східніше від м. Бар, голова оперативної трійки Майоров заарештував дружину П. Конопенка — Тетяну з дворічним сином Борисом, її рідну сестру — Наталю Ковбасюк (вона ж Поліна Петрашевська, мала романтичні стосунки із ад'ютантом начальника штабу Є. Ковбасюком), та домогосподарку, в якій вони переховувалися³. Тетяна Конопенко використовувала прізвище Сінівської⁴.

В карній справі Т. Конопенко зазначено, що у вересні 1922 р. Поліну Петрушевську (Аполіна Петрашевська, Пітрушевську) разом із особами, в яких, переховуючись, проживали дружини та діти командного складу повстанців, засуджено до розстрілу з конфіскацією майна «як злочинців і не виправних ворогів радянської влади»⁵.

21 вересня Маруся Гольчевська вирушила на х. Згар, ніч провела в лісі, де залишила плаття. 22 вересня її заарештовано, а 28 вересня відправлено до м. Вінниці в губернській відділ ДПУ для подальшого слідства, куди вона прибула 5 жовтня. В анкеті № 1655 карної справи на Марію Гольчевську від 5 жовтня 1922 р. зазначалось, окрім іншого, її місце проживання на Радівських хуторах Літинського повіту до 22 вересня 1922 р. Вона вже рік як

¹ ДАСБУ ВО. Спр. 29262. Арк. 29 зв.

² Держархів Хмельницької обл. Спр. П-30437. Арк. 124.

³ Держархів Вінницької обл. Спр. 85. Арк. 85.

⁴ Держархів Хмельницької обл. Спр. П-30437. Арк. 117.

⁵ Держархів Хмельницької обл. Спр. П-30437. Арк. 119.

не працювала вчителькою (Красносілецький, Д. 2022b, с. 41). Того самого дня Марії Гольчевській висунули обвинувачення за Ст. 76 Кримінального кодексу УССР. Слідство провадив китаєць Стань Юлан. Оскільки отамана «Орла» більшовики ніяк не могли заарештувати, то його дружину утримували у в'язниці й тоді, коли всі передбачені законом терміни вже вичерпалися. Влада намагалася використати Марусю в агентурних розробках. Підстави до цього були досить непевними (Коваль, Р. 2000, с. 224).

05 жовтня на Варвару Харчук завели анкету № 1657¹. Тоді ж заведо-ано анкету на Тетяну Конопенко за № 1656. Вона народилася 1898 р. у м. Нова Пряча Олександрівського пов. Херсонської губ. Разом з сином Борисом (2 роки), сестрою Поліною (22 роки) вона проживала в с. Майдан-Вербецький².

15 жовтня 1922 р. від начальника III відділу в Подільське губернське ДПУ надійшла вказівка арештантку Тетяну Конопенко, яка перебувала на останньому місяці вагітності, перевести з «тюрподу» в лікарню чи пологовий будинок³.

15 листопада більшовики дізналися, що в квартирі головної лікарки Палацу матері та дитини зустрілися посадовець губернського виконавчого комітету товариш Зайчик (чоловік головної лікарки), голова Летичівського виконавчого комітету товариш Глинський із членом КПУ товаришкою Городецькою, яка прибула з Польщі та після пологів відпочивала в Палаці матері та дитини. Вони вели розмову про Тетяну Конопенко. Наступного дня Городецька розповіла про цю розмову Тетяні Конопенко, вказавши, що її розшукує чоловік і зараз перебуває в підпіллі у Летичівському повіті. В ніч з 7 на 8 листопада Городецька відряджена до Кам'янець-Подільського повітового партійного комітету. Тетяна Конопенко все розповіла тасмній співробітниці № 3⁴. Вона шукала підтвердженнь, що чоловік розшукує її⁵. Та за Тетяною пильно стежили працівники медичного закладу, який діяв по вул. Льва Толстого, 1 у м. Вінниці⁶.

12 листопада 1922 р. Тетяна Конопенко звернулася в ДПУ з заявою, в якій указувала, що вагітною перебуває в ув'язненні разом із сином Борисом, прагне стати громадянкою радянської України й виховувати дітей, що відповідальність за чоловіка не несе та доносити на нього не збирається. Також вона обіцяла розірвати шлюб із чоловіком⁷.

Через акушерку Жемчужникову Тетяна листувалася з рідними, мабуть, їм 18 грудня передала старшу дитину. Зважаючи на це, було ухвалено повер-

¹ Держархів Хмельницької обл. Спр. П-30437. Арк. 124.

² Держархів Хмельницької обл. Спр. П-30437. Арк. 123.

³ ДАСБУ ВО. Спр. 29262, дод. до спр. Арк. 4-6.

⁴ ДАСБУ ВО. Спр. 29262, дод. до спр. Арк. 7, 13.

⁵ ДАСБУ ВО. Спр. 29262, дод. до спр. Арк. 10.

⁶ ДАСБУ ВО. Спр. 29262, дод. до спр. Арк. 9.

⁷ Держархів Хмельницької обл. Спр. П-30437. Арк. 128 зв.

нути Конопенку у «допр»¹. У січні 1923 р. Конопенко перебувала в «допрі», а за її сином доглядала в Будинку дитини Жемчужнікова². Дізнавшись про вакансію сестри милосердя в «допрі», Жемчужнікова влаштувалася туди на роботу. Коли головний лікар дізнався, що губернський відділ охорони здоров'я не надав їй направлення, то одразу звільнив її³.

Дружина отамана «Хмари» Варвара (Гаврилівна/Аврамівна) Харчук заявила, що вже 2 роки не перебувала з чоловіком у шлюбних відносинах. Оскільки причетності до повстанців не було доведено, то її й Тетяну Конопенку вирішили звільнити з-під арешту. Їх зобов'язали підпискою щотижня з'являтися в ДПУ для реєстрації⁴. Конопенко оселилась у м. Вінниця, по вул. Миколаївській, 24⁵.

Марія не відмовилася від чоловіка, вона була вірна йому, хоча й більше ніколи не бачилася з ним. Про перебування Марії в ув'язненні залишив свідчення Юрій Городянин-Лісовський (Горліс-Горський), який улітку 1923 р. потрапив у Вінницьку в'язницю. Він оповідав: «Інший напис (на стіні) залишила дружина отамана Орла-Гальчевського — найсвітліший образ жінки, який довелося мені зустріти у своєму житті: “Знову привезли в це прокляте місце... Боже! Коли це вже скінчиться? Чого вони від мене хочуть? Як гарно було б, якби сьогодні вже розстріляли... Маруся Гальчевська”» (Горліс-Горський, Ю. 1977, с. 117). Марія відмовлялася співпрацювати з більшовиками, виходити за когось із них заміж, тікати до чоловіка за кордон. Виснажена й змучена, але вірна Україні та чоловікові, вона готувала себе морально до заслання на Соловки (Горліс-Горський, Ю. 1977, с. 119).

В січні 1924 р. щодо Марії Гольчевської дали свідчення й повстанці, які опинилися «в руках» чекістів. Добровольський свідчив, що Марія знала про діяльність чоловіка, але активності в повстанському русі не брала, могла бути залучена лише до розвідки. Кохан заперечив роль Марії у повстанському загоні. Однак Марія поділяла політичні погляди чоловіка, хоча вона й натякала йому, що не варто далі вести повстанську боротьбу, що їй як жінці це набридло. Кохан свідчив про конспіративність Якова, який не розповідав Марії зайвого, щоб вона не могла розкрити плани повстанців більшовикам на випадок її арешту. Шмалій підкреслив, що Марія поділяла політичні погляди чоловіка Якова (Красносілецький, Д. 2022а, с. 26–27).

Засіданням комісії НКВС УСРР з адміністративних виселень від 21 березня 1924 р. ухвалено рішення відправити Марію Гольчевську в концтабір на 3 роки. 13 липня Марію відправили до м. Київ для переведення до м. Москви. 09 вересня Марія написала заяву на ім'я начальника Бутир-

¹ ДАСБУ ВО. Спр. 29262, дод. до спр. Арк. 15.

² ДАСБУ ВО. Спр. 29262, дод. до спр. Арк. 16.

³ ДАСБУ ВО. Спр. 29262, дод. до спр. Арк. 17.

⁴ Держархів Хмельницької обл. Спр. П-30437. Арк. 131.

⁵ Держархів Хмельницької обл. Спр. П-30437. Арк. 133.

ської в'язниці, в якій повідомляла, що перебувала в ув'язненні два тижні й вимагала роз'яснення щодо строків перебування у цій в'язниці. Під загрозою оголошення голодування, вона просила начальника в'язниці звернутися по роз'яснення в ОДПУ та повідомити її про результат.

14 жовтня 1926 р. ДПУ УРСР звернулося з запитом до ОДПУ СРСР з метою підтвердження інформації, чи Марія Гольчевська перебуває на Соловках, на що отримало позитивну відповідь (Красносілецький, Д. 2022, вип. 51, с. 44).

За свідченнями сестри (по матері) Якова Гольчевського Г. Гончар, Марусю засудили й загнали в Ташкент, де її провідувала свекруха. Коли Марусю звільнили, вона повернулася на Поділля. Відомо, що з 15 жовтня 1927 р. працювала вчителькою 1-ї Вінницької 9-ї трудової школи ім. Д. Бєдного (Коваль, Р. 2000, с. 225–226).

1930 р. Марія перевелася в одну з професійних шкіл м. Харкова (Завальнюк, К. 2012, с. 29). Подальша її доля невідома.

Яків Гольчевський робив усе, щоб забрати кохану за кордон, але не вийшло. Ближче до середини 1930-х рр. Яків Гольчевський одружився з Надією Которович (Коваль, Р. 2000, с. 231–232).

Отже, з відходом повстанського загону на чолі з Я. Гольчевським за кордон, у вересні 1922 р. більшовицька влада заарештувала дружин козацьких старшин. Наталію Ковбасюк (Поліна Петрашевська) засуджено до розстрілу з конфіскацією майна. Варвару Харчук і Тетяну Конопенко на початку 1923 р. звільнили з-під арешту, бо вони відцуралися від чоловіків і визнали більшовицьку владу. Марію Гольчевську більшовики використовували, як «приманку» для її чоловіка, отамана «Орла» до 1924 р. Вона пережила в ув'язненні тортури та знущання більшовиків. Марія не скорилася чекістам, відмовилася від їхніх пропозицій і не співпрацювала з ними, за що отримала заслання на Соловки та в Узбекистан. Це — приклад жіночого героїзму. Подальша історія Марії Гольчевської, Варвари Харчук, Тетяни Конопенко, навіть Наталії Ковбасюк, на жаль, невідома. Втім, ця інформація важлива для системного дослідження антибільшовицького повстанського руху та виокремлення ролі жінки в історії України.

Грунтовне дослідження вказаної проблеми є перспективною подальших пошукових розвідок у заданому напрямку, до яких слід долучатися родичам цих відважних людей, науковцям, педагогам і їх вихованцям. Адже українці мають знати свою історію, любити Українську державу, пишатися перед світовою громадськістю її славним, легендарним минулим.

1. Гальчевський-Войнаровський, Я. 1941. *Проти червоних окупантів*. В 2 ч. Краків: Українське видавництво, Ч. 1. 205. Ч. 2. 162.

2. Горліс-Горський, Ю. 1977. *У ворожому таборі. Спогади*. Вид. 2-ге. Нью-Йорк: Говерла, 160.

3. Завальнюк, К. В. & Стецюк, Т. В. 2012. *Яків Гальчевський у документах епохи*. Кам'янець-Подільський: Медобори.

4. Коваль, Р. 2000. *Отаман святих і страшних*. Київ: Просвіта.

5. Красносілецький, Д. П. 2020. *Життєвий шлях і політична діяльність Я. Гольчевського (1894–1943)*. Вид. 2-ге, випр. і доповн. Хмельницький: ХНУ.

6. Красносілецький, Д. П. 2022а. З протоколів допитів про Марію Гольчевську. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 52. В 2 т. Т. 2. С. 23–27.

7. Красносілецький, Д. П. 2022б. Період ув'язнення та заслання дружини отамана Якова Гольчевського Марії Шуматій (1922–1927). *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 51. С. 40–45.

1. Holchevskiy-Voyinarovskiy, Ya. 1941. *Proty chervonykh okupantiv* [Against red invaders]. In 2 parts. Krakiv : Ukrainske vydavnytstvo, 1941. Ch. 1. 205. Ch. 2.

2. Horlis-Horskiy, U. U. 1977. *vorozhomu tabori. Spogady* [In a hostile camp. Remembrances]. Vyd. 2-he. Niu York : Hoverla. [in Ukrainian].

3. Zavalnyuk, K.V. & Stetsyuk, T.V., 2012. *Yakiv Halchevskiy u dokumentah epohy*. [Yakiv Halchevskiy in the documents of epoch]. Kamyanets-Podilskiy : Medobory, 224. [in Ukrainian].

4. Koval, R. 2000. *Otaman svyatyh i strashnyh* [Ataman of saint and frightful]. Kyiv: Prosvita. [in Ukrainian].

5. Krasnosiletskyi, D.P. 2020. *Zhettieviy shlyah I politychna diyalnist Y. Holchevskogo* [A course of life and political activity of Ya. Holchevskogo (1894–1943)]. Vyd. 2, vypr. i dopovn. Khmelnytskyi: HNU, 138. [in Ukrainian].

6. Krasnosiletskyi, D. P. 2022a. *Z protokoliv dopytiv pro Mariu Holchevsku* [From protocols of interrogations about Maria Holchevska]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskiy zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Vyp. 52. V 2-h t. T. 2. 23–27. [in Ukrainian].

7. Krasnosiletskyi, D. P. 2022b. *Period uvyaznanya ta zaslannya druzhyny otamana Yakova Holchevskogo Marii Shumatiyi (1922–1927)*. [Period of conclusion and reference of wife of ataman of Yakiv Holchevskiy of maria shumatiyi (1922–1927)]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskiy zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Vyp. 51. 40–45. [in Ukrainian].